

ТЕОРІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО ЗРОСТАННЯ ТА РОЗВИТКУ З ІННОВАЦІЙНОЮ ДОМІНАНТОЮ

Здатність до генерації, використання та розповсюдження нових знань виступає основою конкурентоспроможності національної економіки та ключовою передумовою прискореного соціально-економічного зростання, яке нерозривно пов'язане зі стратегією інноваційного розвитку держави і, в першу чергу, її регіонів. Інновації є одним з визначальних факторів довгострокового економічного розвитку території. В Україні основна проблема формування інноваційно орієнтованих регіонів полягає у відсутності практики застосування науково-обґрунтованих підходів до розробки стратегій інноваційного регіонального розвитку. Для знаходження шляхів її вирішення необхідно розглянути і визначити особливості основних сучасних теорій регіонального економічного зростання і розвитку з інноваційною домінантою та окреслити можливості їх застосування в Україні, в чому і полягає *мета даної статті*.

Вагомий внесок у формування економічних теорій регіонального інноваційного розвитку зробили як зарубіжні науковці (Й. Шумпетер, Г. Менш, С. Кузнець, Ф. Перру, Т. Хегерstrand, М. Енрайт, С. Розенфельд, К. Фрімен, Р. Нельсон, Б.-А. Лундвалл, Ф. Кук), так і провідні українські та російські вчені (М. Туган-Барановський, М. Кондратьєв, Ю. Яковець, А. Чухно). Проте ряд проблем, пов'язаних із обґрунтуванням методологічних підходів до розробки стратегій інноваційного регіонального розвитку, залишаються невирішеними, що зумовлює необхідність проведення подальших досліджень у цьому напрямі.

Фундаментом теорій регіонального розвитку, пов'язаних з інноваційно-технологічним фактором, зазвичай вважають праці таких визначних економістів, як М. І. Туган-Барановський, М. Д. Кондратьєв і Й. А. Шумпетер.

М. І. Туган-Барановський показав, що циклічний характер розвитку економіки визначається циклічним відтворенням основного капіталу, що є внутрішньою властивістю економічної системи, яка для свого розвитку потребує впровадження нової техніки і технології¹. Ідеї М. І. Туган-Барановського були розвинуті М. Д. Кондратьєвим в теорії «довгих хвиль» (великих циклів), у якій він встановив, що перед початком зростаючої хвилі великого циклу спостерігаються суттєві зміни умов господарювання, що виражається у глибоких змінах техніки виробництва, яким, у свою чергу, передують значні технологічні відкриття². Висновки

М. Д. Кондратьєва ґрунтувалися на емпіричному аналізі великого масиву економічних показників різних країн за досить тривалий проміжок часу, що охоплював 100–150 років.

Й. А. Шумпетер продовжив дослідження М. І. Туган-Барановського і М. Д. Кондратьєва, приділивши основну увагу проблемам динамічного розвитку економіки³. Спираючись на теорію великих циклів М. Д. Кондратьєва, він розробив інноваційну теорію економічного розвитку, яка у подальшому стала фундаментом сучасної *еволюційної економічної теорії*.

Й. А. Шумпетер довів, що економічна еволюція відбувається у часі на усіх рівнях економічної системи, хоча із різною швидкістю, її двигуном є конкуренція, а ресурсами — енергія, інформація і матеріали, здобуті з навколишнього середовища. Конкуренція відбувається між агентами мінливості — «новаторами», що долають інерцію і прагнуть вивести економічну систему з рівноваги, щоб одержати нові можливості (вдосконалити або змінити комбінацію факторів виробництва для забезпечення зростання прибутку), і спадкоємцями існуючої системи — «консерваторами», які намагаються зберегти її стабільність завдяки недопущенню відхилень від сформованої рівноваги, щоб не допустити переділу своїх ресурсів. Він стверджував, що саме інновації обумовлюють появу довгих хвиль економічної активності: коли інновації впроваджуються в економіку відбувається так зване «творче руйнування», що підриває рівновагу існуючої економічної системи, її технологічної структури і викликає модернізацію останньої на основі нового технологічного укладу, в результаті чого і відбувається небувале зростання економіки і добробуту людей⁴.

Таким чином, виходить, що саме в періоди спадів і депресій економіка найбільш сприйнятлива до інновацій. Економічна криза примушує шукати можливості для виживання, які надає інноваційний процес: впровадження нових технологій відкриває нові виробничі можливості, що забезпечує прорив у підвищенні ефективності економіки та її перехід до нового етапу розвитку (циклу економічної активності). При цьому, як зазначає С. Ю. Глазьев (який разом з Д. С. Львовим вперше ввели в обіг поняття технологічного укладу і розробили однойменну концепцію), в умовах кризи скорочення економічної активності не зачіпає перспективних виробництв нового технологічного укладу, що мають потенціал зростання в рамках майбутнього економічного розвитку. Навпаки, в цей час на тлі загального спаду спостерігається зростання виробництва принципово

¹ Туган-Барановский М. И. Избранное: Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов / М. И. Туган-Барановский ; РАН Институт экономики ; отв. ред. Л. И. Абалкин. — М. : Наука, 1997. — 574 с.

² Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды / Н.Д. Кондратьев ; Международный фонд Н. Д. Кондратьева и др. ; ред. колл. : Абалкин Л. И. (пред.) и др. ; сост. Яковец Ю. В. — М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. — 767 с.

³ Шумпетер Й. А. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, процента и цикла конъюнктуры) / Й. А. Шумпетер ; пер. В. С. Автономова, М. С. Любского, А. Ю. Чепуренко. — М. : Прогресс, 1982. — 456 с.

⁴ Там же.

нових продуктів, підйом інноваційної та інвестиційної активності в перспективних напрямках⁵.

Примітно, що вперше факт зв'язку періодів депресії економіки з підвищенням її інноваційної сприйнятливості встановив у 1979 р. Герхард Менш⁶. Цей факт він назвав «триггерним ефектом депресії», маючи на увазі, що саме депресія дає поштовх для інноваційного процесу, який стимулює розвиток економіки і залучення інвестицій. Вчений емпірично підтвердив, що в деякі історичні періоди утворюються кластери базисних інновацій, які обумовлюють структурні трансформації завдяки формуванню нових галузей і навіть цілих секторів економіки. Такі висновки дозволили йому запропонувати своє розуміння природи економічних бумів і криз.

У 2006 р. японський економіст Масаакі Хіроока⁷ на основі аналізу великого масиву статистичної інформації показав наявність тісної кореляції дифузії інновацій і великих циклів Кондратьєва і встановив, що дифузія інновацій вибірково збирає кластер інновацій вздовж підвищувальної стадії великого циклу. Нововведення повністю синхронізуються з підвищувальною стадією великого циклу і дають найбільший ефект для економіки в стадії піку. Таким чином, низхідна стадія циклу закономірно повинна змінюватися підвищувальною завдяки освоєнню і впровадженню нових технологій. Як зауважує А. А. Акаєв⁸, з цього випливає важливий практичний висновок: успіх державної інноваційної політики цілком залежить від здатності уряду передбачати і активно сприяти інноваційному процесу в періоди депресії і поживлення, коли має місце синергетичний ефект посилення інновацій. І, навпаки, якщо підтримка уряду здійснюється з запізненням, ефективність інновацій значно знижується. Таким чином, відповідно до теорії довгих хвиль Кондратьєва, період 2010–2025 рр. (фази депресії і поживлення) є найбільш сприятливим часом для освоєння і впровадження нової хвилі базисних технологічних інновацій, які складуть основу шостого технологічного укладу та забезпечать підйом економіки.

Основи сучасної економічної теорії кластерного розвитку були закладені у ХІХ ст. у праці основоположника неокласичного напрямку в економічній науці Альфреда Маршалла «Принципи економічної науки» (1890 р.), де вперше розглядалися проблеми регіонального розвитку та були виявлені феномени промислово-розвинених регіонів, чому була присвячена окрема глава під назвою «Концентрації спеціалізованих вироб-

ництв в окремих районах»⁹. Запропонована А. Маршаллом схема, коли навколо спеціалізованих підприємств утворюються допоміжні виробництва з постачання усіх суміжних товарів (сировини, матеріалів, інструментів тощо), в сучасних умовах істотно ускладнилася, але в загальному уявленні вона не застаріла. Більш того, в умовах глобалізації загострилася проблема створення нових форм територіальної організації виробництва, ефективної просторової агломерації виробників, спроможних об'єднати свої конкурентні переваги, здобутки, знання і досягнення та сформувати органічну, і в той же час відносно автономну, частину світової економіки.

Повний розвиток теорія кластерів знайшла в дослідженнях Майкла Портера¹⁰, який виклав теорію національної конкурентоспроможності, зробивши комплексний історичний аналіз зв'язку кластерів і конкурентоспроможності країн і регіонів. На думку вченого, стійкі конкурентні переваги фірм, які працюють в одній певній галузі, забезпечуються завдяки їх концентрації у *кластери* — групи географічно взаємопов'язаних компаній (постачальників, виробників та ін.) і пов'язаних з ними організацій (освітніх закладів, органів державного управління, інфраструктурних компаній), які діють у певній виробничій сфері і взаємодоповнюють один одного. Таким чином, визначаючи кластер, М. Портер акцентує увагу на трьох його властивостях:

(1) географічній локалізації. Розміри кластерів можуть варіюватися від одного міста до ряду сусідніх країн. Наприклад, доцільність формування кластерів на регіональному рівні М. Портер пояснює так:

«Національна економіка різних країн рідко розвивається рівно. Деякі райони і міста випереджають інші в економічному процвітанні. ... Щоб стимулювати економічний розвиток в районах, які зазнають застою, багато країн практикують регіональну політику того чи іншого роду. Регіональна політика рідко досягає ефекту, оскільки звичайно вона включає застосування субсидій загального характеру, які мають за мету спонукувати («підкупити») фірми до того, щоб вони розміщували свої підприємства або інші споруди у тому чи іншому районі. ... що навряд чи є підходящим засобом для плекання міцної економічної бази або створення конкурентної переваги. ... Регіональна політика буде більш ефективною, якщо вона послідує за принципом нарощення галузевих кластерів. Те, що слугує привабливим центром для кластерів, — університети, дослідницькі лабораторії, спеціалізована інфраструктура ... — має значно більший ефект, ніж субсидії. Сама найкраща регіональна політика — це та, яка виділяє вузлові елементи, що складають основу могутності галузі, і нарощує їх з метою заохочення формування географічно сконцентрованих кластерів»¹¹.

⁹ Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3-х т. / Альфред Маршал. — М. : Прогресс, 1993. — Т. 1. — 415 с.

¹⁰ Портер М. Международная конкуренция / М. Портер ; пер. с англ. ; под ред. и с предисловием В. Д. Шетинина. — М. : Международные отношения, 1993. — 896 с.; Портер М. Конкуренция / М. Портер ; пер. с англ. — М. : Издательский дом «Вильямс», 2002. — 496 с.

¹¹ Портер М. Международная конкуренция / М. Портер ; пер. с англ. ; под ред. и с предисловием В. Д. Шетинина. — М. : Международные отношения, 1993. — 896 с.; С. 713–714.

⁵ Глазьев С. Ю. Проблемы реализации интеллектуального потенциала общества в условиях перехода на инновационный путь развития [Электронный ресурс] / С. Ю. Глазьев. — Режим доступа : <http://www.imepi-eurasia.ru/baner/Glaziev.doc>.

⁶ Mensch Gerhard D. Stalemate in Technology: Innovations Overcame the Depression / Gerhard D. Mensch. — Cambridge, Mass. : Ballinger Publishing Company, 1979. — 241 p.

⁷ Hirooka M. Innovation Dynamism and Economic Growth: A Nonlinear Perspective / M. Hirooka. — Cheltenham, UK Northampton, MA: «Edward Elgar», 2006. — 426 p.

⁸ Акаев А. А. Теория Шумпетера-Кондратьева инновационно-циклического экономического роста — основа стратегического управления устойчивым развитием [Электронный ресурс] / А. А. Акаев. — Режим доступа : http://www.it-kniga.com/index.php?option=com_content&view=article&id=384&Itemid=367. — С. 4.

(2) конкурентних і партнерських зв'язках між підприємствами. М. Портер зазначає, що кластер є особливою формою мережі взаємопов'язаних підприємств і більш глибокий розвиток зв'язків між ними свідчить про ступінь розвитку самого кластера;

(3) технологічній взаємозалежності галузей. До кластеру входять підприємства різних галузей, технологічно пов'язані між собою. Зазвичай це виробники готового продукту; постачальники факторів виробництва; компонентів, машин, сервісних послуг; фінансові інститути; виробники супутніх продуктів та ін.

Теорія промислових кластерів М. Портера отримала продовження у працях Майкла Енрайта, який створив теорію регіональних кластерів, надавши їм такі визначення:

регіональний кластер — це промисловий кластер, у якому фірми-члени знаходяться в географічній близькості один до одного;

регіональний кластер — це географічна агломерація фірм, що працюють в одній або кількох споріднених галузях господарства.

Він зробив припущення, що конкурентні переваги створюються не на національному або наднаціональному рівнях, а на регіональному рівні, де головну роль грають історичні передумови розвитку регіонів, різноманітність організації виробництва, культур ведення бізнесу і здобуття освіти. Для перевірки своєї гіпотези М. Енрайт провів дослідження в декількох галузях промисловості, зосереджених у різних регіонах світу, — хімічної промисловості у Швейцарії і ФРН, виробництва керамічної плитки в Італії та синтетичних волокон в Японії і дійшов висновку про існування регіональних кластерів¹².

Дослідження регіональних кластерів М. Енрайта були продовжені у працях С. Розенфельда, П. Маскелла і М. Лоренцена. Основний внесок С. Розенфельда полягає у тому, що він доповнив трактування регіонального кластеру ще одним елементом — наявністю каналів зв'язку між учасниками кластеру. На його думку, регіональний кластер є не тільки географічно локалізованою концентрацією взаємозалежних фірм, він також повинен мати канали для ділових угод, виробничих транзакцій і комунікацій між підприємствами¹³. Однак, даючи більш розгорнуте у певному сенсі визначення кластерам, вчений не враховує у ньому роль державних органів влади, освітніх установ, асоціацій. Скоріше його розуміння кластерів пов'язано з мережними об'єднаннями, які є свого роду основою для створення кластеру. П. Маскелл і М. Лоренцен розвинули напрацювання С. Розенфельда у цьому напрямі, заклавши основу нової теорії — *теорії мережної економіки*. На їхню думку, організація мережної взаємодії між фірмами на основі взаємної довіри є головною умовою формування конкурентоспромож-

ного регіонального кластера та підвищення конкурентоспроможності кожного з його учасників¹⁴.

Багатоаспектність кластерного розвитку визначає можливість застосування інших теоретичних підходів, здатних розширити розуміння феномену кластерів. Наприклад, з точки зору *інституціональної економічної теорії* кластер можна представити як сучасний інститут, який поєднує формалізовані та неформалізовані відносини його учасників між собою і з зовнішнім оточенням¹⁵.

З позиції *еволюційної економічної теорії* розвиток кластерів у часі і просторі, як і інших соціально-економічних явищ, може відбуватися по траєкторії зростання і розвитку або падіння і деградації. На даний час висхідну динаміку еволюції кластерів пов'язують з поглибленням мережних відносин промислових підприємств та їх вступом до *інноваційних кластерів* — просторової концентрації взаємозв'язаних в інноваційному процесі організацій — виробників, постачальників, університетів, торгових організацій та ін.¹⁶ Кластери відрізняються від звичайних агломерацій виробників тим, що окрім географічної локалізації підприємств передбачають функціональні зв'язки між учасниками, обмін досвідом, інформацією і знаннями. Такі властивості кластерів, наявність у їх складі мобільних малих підприємств дозволяють їм адаптуватися до мінливих умов зовнішнього середовища та залишатися конкурентоспроможними.

Кластерна теорія економічного розвитку базується на нових парадигмах і концепціях регіону, серед яких найбільшого поширення набули чотири: *регіон-квазідержжава*, *регіон-квазікорпорація*, *регіон-ринок*, *регіон-соціум*. Коротко наведемо їх сутність¹⁷.

(1) *регіон як квазідержжава* є відносно відокремленою підсистемою держави і національної економіки. У багатьох країнах регіони акумулюють все більше функцій і фінансових ресурсів, що раніше належали «центру», тобто відбуваються процеси децентралізації. Одна з головних функцій регіональних органів влади — регулювання економіки регіону. Взаємодія державної та регіональної влади, а також різні форми міжрегіональних економічних відносин забезпечують функціонування регіональних економік у системі національної економіки;

(2) *регіон як квазікорпорація* — це крупний суб'єкт власності (регіональної і муніципальної) та економічної діяльності. У цій якості регіони стають учасниками конкурентної боротьби на ринках продуктів, послуг, капі-

¹⁴ Пилипенко И. В. Конкурентоспособность стран и регионов в мировом хозяйстве: теория, опыт малых стран Западной и Северной Европы / И. В. Пилипенко. — Смоленск : Ойкумена, 2005. — 496 с., с. 92.

¹⁵ Романова О. А. Потенциал кластерного развития экономики региона / О. А. Романова, Ю. Г. Лаврикова // Проблемы прогнозирования. — 2008. — № 4. — С. 56–70, с. 57.

¹⁶ Engel J. S. Global network of cluster of innovation: Accelerating the innovation process [Электронный ресурс] / Jerome S. Engel, Itxaso del-Palacio // Business Horizons. — 2009. — Режим доступа : http://www.haas.berkeley.edu/groups/online_marketing/facultyCV/papers/engel_paper2009.pdf.

¹⁷ Челноков И. В. Региональная экономика: организационно-экономический механизм управления ресурсами развития региона / И. В. Челноков, Б. И. Герасимов, В. В. Быковский ; под науч. ред. Б. И. Герасимова. — Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2002. — 112 с., С. 5–6.

¹² Enright M. J. The Geographical Scope of Competitiveness Advantage / Enright M. J. // *Stuck in the Region? Changing scales for regional identity* / Edited by E. Dirven, J. Groenewegen and S. van Hoof. Utrecht. — 1993. — pp. 87–102; Enright M. J. Why Clusters are the Way to Win the Game? // *World Link*. — 1992. — № 5 (July/August). — pp. 24–25.

¹³ Rosenfeld S.A. Bringing business clusters into the mainstream of economic development / S. A. Rosenfeld // *European planning studies*. — 1997. — № 5. — pp. 3–23.

талу (наприклад, щодо захисту «торгової марки» місцевих продуктів, змагання за більш високий регіональний інвестиційний рейтинг тощо). Регіон як економічний суб'єкт взаємодіє з національними татранснаціональними корпораціями. Регіони володіють значним ресурсним потенціалом для саморозвитку. Розширення економічної самостійності регіонів (шляхом передачі економічних прав і повноважень від «центру») є одним з головних напрямів ринкових реформ.

(3) підхід до *регіону як ринку*, що має певні межі, акцентує увагу на загальних умовах економічної діяльності (підприємницькому кліматі) і особливостях регіональних ринків продуктів і послуг, праці, інформації, знань, кредитно-фінансових ресурсів тощо.

Зазначені три парадигми регіонального розвитку включають проблему співвідношення державного регулювання, ринкового саморегулювання та соціального контролю.

(4) підхід до *регіону як соціуму* (спільності людей, що живуть на певній території) висуває на перший план відтворення соціального життя (населення і трудових ресурсів, охорони здоров'я, освіти, культури, навколишнього середовища тощо) та розвиток системи розселення. Дослідження регіону в такій ролі ведеться в розрізі соціальних груп з їх особливими функціями та інтересами. Даний підхід ширше економічного, оскільки включає освітні, культурні, медичні, соціально-психологічні, політичні та інші аспекти життя регіонального соціуму.

У теорії регіональної економіки розвиваються й інші спеціалізовані підходи. Наприклад, регіон як безпосередній учасник глобалізації економіки або регіон як підсистема інформаційного суспільства. З цих позицій діяльність регіональних органів влади має спрямовуватися на створення мережних форм взаємодії підприємств і організацій (у тому числі кластерів), які в сучасних умовах здатні забезпечити території довгострокову конкурентоспроможність і перехід на модель стійкого (еколого-соціо-економічного) розвитку.

Теорія кластерів тісно пов'язана з такою сферою дослідження, як теорія розміщення та просторової організації економіки (*теорія розміщення сільського господарства, теорія розміщення промисловості, теорія просторової економічної рівноваги*), основоположниками яких є Й. Тюнен, В. Лаунхардт, А. Вебер, А. Льош, Г. Мюрдаль, Т. Паландер, Т. Хегерstrand.

Важливим етапом у розвитку теорій розміщення стало дослідження процесів створення та поширення інновацій. Першу просторову *модель дифузії інновацій (нововведень)* запропонував Торстен Хегерstrand у праці «Дифузія інновацій як просторовий процес» (1953 р.). Згідно з Т. Хегерstrandом конкурентні переваги при розміщенні виробництва набувають ті регіони, які забезпечують оптимальні умови для дифузії, тобто поширення, розсіювання по території різних типів інновацій. При цьому швидкість поширення інновацій залежить не від відстані, а від трансляційної спроможності окремих міст, через які вона здійснюється. Вчений також визначив, що дифузія інновацій може бути трьох типів: дифузія поширення (коли інновація рівномірно поширюється в усіх напрямках від джерела виникнення); ди-

фузія переміщення (поширення відбувається у певному напрямі); змішана дифузія¹⁸.

У цьому ж контексті заслуговують на увагу й інші моделі просторового розвитку, що входять до групи *теорій кумулятивного зростання*. Основу цих теорій складають такі ключові положення, як виникнення центрів зростання та каналів його поширення в просторовій економіці, розвиток периферійних територій, утворення агломерацій та центральних місць, дифузія нововведень, постійна віддача від масштабу, нерівномірний розвиток в умовах вільної конкуренції¹⁹.

Разом із моделлю дифузії нововведень Т. Хегерstrandа, серед теорій кумулятивного зростання необхідно виділити концепцію «полюсів зростання» Ф. Перру, Ж.-Р. Будвіля, П. Потье, Х. Ласуена; модель сукупної причинної обумовленості та теорію міської агломерації Х. Річардсона; теорію «центр-периферія» Дж. Фрідмана; модель «вулкан» Х. Гірша. За цими теоріями регіон розглядається як сукупність підприємств, основне призначення яких полягає у випуску конкурентоспроможної продукції шляхом ефективного використання усіх видів ресурсів. Крім того, регіон — це територія, на якій продукуються нові ідеї і винаходи з огляду на створені для таких цілей умови. Представники цих теорій наполягали на проведенні активної регіональної політики з метою зменшення розбіжностей в рівнях економічного розвитку регіонів. Цим обумовлюється висновок про те, що держава має займати активну позицію щодо стимулювання економічного розвитку відсталих регіонів.

Найбільш широке визнання серед теорій кумулятивного зростання одержала *концепція «полюсів зростання»*, запропонована на початку 1950-х рр. Франсуа Перру²⁰. Відповідно до його теорії зростання економіки в усіх регіонах країни не відбувається рівномірно, воно з'являється в деяких точках або полюсах зростання і з мінливою інтенсивністю та певним змінним ефектом поширюється на всю економіку. «Полюс зростання» Ф. Перру розумів як компактно розміщені галузі промисловості, що динамічно розвиваються та породжують ланцюгову реакцію виникнення і зростання промислових центрів у прилеглих територіях. «Полюси зростання» утворюються завдяки концентрації провідних галузей, що створюють нові товари та послуги. Центри економічного простору, в яких розміщуються підприємства таких галузей, стають полюсами тяжіння факторів

¹⁸ Просторовий розвиток регіону: соціально-економічні можливості, ризики і перспективи : монографія / НАН України ; Інститут регіональних досліджень ; за ред. д. е. н., проф. Шевчук Л. Т. — Львів, 2011. — 256 с.

¹⁹ Гаджиев Ю. А. Неоклассические и кумулятивные теории регионального экономического роста и развития [Электронный ресурс] / Ю. А. Гаджиев // Корпоративное управление и инновационное развитие Севера: Вестник научно-исследовательского центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкарского государственного университета. — 2008. — № 1. — С. 6–24. — Режим доступа : <http://koet.syktu.ru/vestnik/2008/2008-1/1/1.htm>.

²⁰ Perroux F. Note on the Concept of Growth Poles / F. Perroux // Regional Economics: Theory and Practice ; edited by David McKee, Robert Dean, William Leahy. — N. Y. : TheFreePress, 1970. — pp. 93–103.

виробництва, оскільки забезпечують найбільш ефективне їх використання. Це в результаті призводить до концентрації підприємств і формування точок економічного зростання.

Ідеї Ф. Перру у подальшому були конкретизовані й розвинуті Ж. Будвілем, П. Потье, Х. Ласуеном. Так, Ж. Будвіль визначив, що в якості полюсів зростання можна розглядати не тільки сукупність підприємств провідних галузей, але й конкретні території (населені пункти), які виконують в економіці країни або регіону функцію джерела інновацій та прогресу.

Одним із основних висновків, які зробив у своїх роботах П. Потье полягають в тому, що території, які розташовані між полюсами зростання і забезпечують між ними транспортний зв'язок, отримують додаткові імпульси зростання завдяки збільшенню вантажопотоків, розвитку інфраструктури, поширенню інновацій. Тому вони перетворюються на осі розвитку, що визначають разом з «полюсами зростання» просторовий каркас економічного зростання всього регіону або країни.

У свою чергу Х. Ласуен, більш детально підійшов до розгляду «полюсів зростання» і виділив такі їх особливості: 1) полюсом зростання може бути регіональний комплекс підприємств, пов'язаний з експортом регіону (а не тільки з провідною галуззю); 2) система полюсів і кожен з них окремо збільшуються за рахунок імпульсів, породжених національним попитом, що передається через експортний сектор регіону; 3) імпульс зростання передається другорядним галузям завдяки ринковим зв'язкам між підприємствами, а також географічній периферії²¹.

Загалом, слід зазначити, що концепція «полюсів зростання» довела свою життєздатність в країнах з різним рівнем соціально-економічного розвитку. Вона отримала визнання в якості основної теорії ініціації та розповсюдження розвитку, і знайшла практичне застосування в розробці стратегій центрів економічного зростання багатьох країн. Створення полюсів зростання визнається одним із ефективних методів підвищення інвестиційної привабливості країни, прискорення дифузії знань, освоєння наукоємних виробництв, мінімізації транспортних та інших витрат. Сьогодні ця концепція активно рекомендується західними фахівцями для пострадянських країн у вигляді проектів «точкових» вільних економічних зон і зон освоєння високотехнологічного виробництва, підприємницьких зон у депресивних регіонах, технополісів, технопарків та ін.

Аналіз і узагальнення науково-методологічних положень з проблем регіонального розвитку дозволив виділити разом із кумулятивними теоріями неокласичний напрямок теорій регіонального зростання, відповідно з яким державне втручання у розвиток регіонів є недоцільним, тому що згодом рівні їхнього економічного розвитку вирівнюються.

Так, за теорією конвергенції між країнами і регіонами відбувається процес «надолуження», при якому найбідніші з них мають вищі темпи економічного зростання. Якщо еко-

номічне положення країни чи регіону в початковий момент часу віддаленіше від положення стійкої рівноваги, то темпи їх зростання будуть вище, ніж у тих країнах, які знаходяться ближче до точки рівноваги. Таким чином, у довгостроковій перспективі диференціація між країнами та регіонами може згладжуватися аж до повного її зникнення²².

Упродовж трьох десятиліть — із середини 1950-х до середини 1980-х років — в економічній науці домінувала розроблена в рамках неокласичної теорії концепція екзогенного технологічного прогресу, згідно з якою науково-технічний прогрес розглядався як зовнішній чинник по відношенню до економічного зростання, вважався чимось заданим. Така концепція була розроблена і обґрунтована в працях Р. Солоу, Я. Тінбергена, Р. Харрода, Дж. Хіксата інших відомих економістів. Усередині 1980-х рр. П. Ромер, Р. Лукас, Ф. Агійон, П. Хоувітт та їх послідовники використали нові підходи до побудови моделей економічного зростання, які передбачали можливість генерації в економічній системі внутрішньо властивих їй технологічних змін. На відміну від своїх попередників, які розглядали технологію «екзогенною» (тобто випадковою, яка начебто виникає сама по собі) представники нової моделі, що отримала назву *теорії економічного зростання з ендогенним технологічним прогресом або нової теорії економічного зростання*, вважали технологію «ендогенною», центральною частиною економічної системи. На їхню думку, причини економічного зростання не можна розглядати лише у вимірі традиційних факторів виробництва — капіталу і праці, ключову роль тут відіграє технологія. І хоча поява нової технології і може здаватися дещо випадковою, але в цілому технології розвиваються прямо пропорційно вкладеним в них ресурсів. На цьому акцентували увагу Пол Ромер і Роберт Лукас, які довели, що визначальним фактором економічного зростання виступає збільшення капіталовкладень у дослідження і розробки, а також інвестиції в людський капітал. Зокрема, вчені зробили такі висновки²³:

темпер економічного зростання перебуває в прямій залежності від величини людського капіталу, зосередженого у сфері виробництва нового знання;

сфера досліджень і розробок впливає на економіку не тільки завдяки продукуванню нових знань, саме її існування виступає необхідною умовою економічного зростання, оскільки забезпечує накопичення людського капіталу;

будь-яке штучне уповільнення процесу отримання нового знання за суто економічних мотивів у подальшому позначиться на показниках економічної динаміки.

Таким чином, виявляється, що економіка, яка має у своєму розпорядженні достатній ресурс людського

²² Підоричева І. Ю. Зарубіжний досвід формування і реалізації державної інноваційної політики / І. Ю. Підоричева // Вісник економічної науки України. — 2013. — № 1. — С. 128–136, С. 132.

²³ Romer P. Endogenous Technological Change [Електронний ресурс] / P. Romer // Journal of Political Economy. — 1990. — V. 98. — № 5. — P. 71–102. — Режим доступу : <http://artsci.wustl.edu/~econ502/Romer.pdf>; Lucas R. On the Mechanics of Economic Development [Електронний ресурс] / R. Lucas // Journal of Monetary Economics. — 1988. — V. 22. — № 1. — P. 3–42. — Режим доступу : <http://www.fordham.edu/economics/mcleod/LucasMechanicsEconomicGrowth.pdf>.

²¹ Челноков И. В. Региональная экономика: организационно-экономический механизм управления ресурсами развития региона / И. В. Челноков, Б. И. Герасимов, В. В. Быковский ; под науч. ред. Б. И. Герасимова. — Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2002. — 112 с., С. 6–7.

капіталу і розвинену науку, набуває у довгостроковій перспективі кращих шансів зростання, ніж економіка, позбавлена цих переваг.

Аналогічний висновок наводиться у працях Ф. Агійона і П. Хоувітта²⁴: економічне зростання обумовлено технологічним прогресом, який забезпечується завдяки конкуренції між фірмами, що створюють і впроваджують нові технології. Кожен винахід дозволяє виробляти новий продукт, який буде більш ефективно, ніж попередні аналоги, використовуватися для отримання кінцевої продукції. Головним стимулом для створення нових технологій компаніями служить перспектива отримання монопольної ренти за рахунок патентування винаходу. Рента дозволяє компенсувати витрати на дослідження і розробки, але її обсяг різко скорочується при появі на ринку більш сучасних товарів.

На даний час модель ендегенного зростання широко застосовується в дослідженнях впливу інновацій на економічний розвиток. Зокрема, в роботі²⁵ показано, що при скороченні оподаткування різних секторів економіки найбільший ефект дає зменшення податкового тягара підприємств, які займаються дослідженнями і розробками. Вказана модель також дозволила російським вченим визначити фактори і механізми, які забезпечать інноваційний тип розвитку російської економіки, для чого потрібно розвивати венчурне фінансування та інвестиційний бізнес, удосконалювати податкове регулювання дослідницької діяльності²⁶.

Підсумовуючи, необхідно відзначити, що ендегенний підхід до економічного зростання цілком відповідає сучасним вимогам віку інформації та знань, умовам нових глобальних ризиків і можливостей, оскільки зорієнтований на внутрішні фактори і механізми інноваційного розвитку, які здатні створити необхідні стартові умови економічного зростання і підтримки його оптимальних темпів у довгостроковій перспективі.

Протягом останнього десятиліття значний інтерес викликають *концепції національних інноваційних систем (НІС) і регіональних інноваційних систем (РІС)*.

Інновації і технічний прогрес є результатом складних взаємовідносин між учасниками виробництва, розподілу і застосування різних видів знань. Ефективність інноваційного процесу кожної країни, таким чином, визначається національною специфікою взаємодії економічних агентів (приватних підприємств, дослідних інститутів, університетів і людей в них) між собою як елементів колективної системи створення і використання знань. Зв'язок може здійснюватися у формі спільних

²⁴ Aghion P. A Model of Growththrough Creative Destruction [Електронний ресурс] / P. Aghion, P. Hewitt // *Econometrica*. — 1992. — V. 60. — № 2. — P. 323–351. — Режим доступу : http://artsci.wustl.edu/~econ502/Aghion_Howitt.pdf.

²⁵ Lin. H. C. A Taxation Policy Toward Capital, Technology and Long-Run Growth [Електроннийресурс] / H. C. Lin, B. Russo // *Journal of macroeconomics*. — 1999. — V. 21. — № 3. — P. 463–491. — Режим доступу : <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0164070499001123>.

²⁶ Дагаев А. Новые модели экономического роста с эндогенным технологическим прогрессом / А. Дагаев // *Мировая экономика и международные отношения*. — 2001. — № 6. — С. 40–51.

досліджень, обміну персоналом, придбання обладнання та через інші канали. Визнанням у світовій практиці механізмом, що забезпечує таку взаємодію, виступає інституційною основою економіки є національна інноваційна система. Але до цих пір не існує єдиного загальноприйнятого визначення національної інноваційної системи²⁷.

Вперше поняття НІС було використано Крістофером Фріменом у праці «Технологічна політика і економічна ефективність: уроки Японії» (1987 р.), де він описує найважливіші елементи японської інноваційної системи, які забезпечили країні стрімкий технологічний та економічний розвиток в післявоєнний період. К. Фріменом запропонована первісна вузька трактовка НІС з акцентом на науку та технології як головних чинників, що визначають середовище, в якому діють фірми: «мережа інститутів у державному та приватному секторах економіки, діяльність і взаємини яких призводять до появи, імпорту, удосконалення та поширення нових технологій»²⁸.

Подальший розвиток концепція НІС отримала у дослідженнях Річарда Нельсона²⁹, який здійснив аналіз інноваційних систем 14 країн світу і надав їм таке визначення: «сукупність інститутів, взаємодія яких визначає ефективність нововведень ... національних фірм»³⁰.

Більш широкий підхід впровадив Б.-А. Лундвалл (1992 р.)³¹, стверджуючи, що інноваційна система включає в себе всі елементи соціально-економічної системи, а саме НІС — це набір «... елементів і зв'язків, які взаємодіють в ході виробництва, розповсюдження та використання нового, і економічно вигідного, знання... і розміщені або мають своє походження в межах території національної держави»³².

Ряд авторів (П. Патель і К. Павіт — 1994 р., С. Меткалф — 1995 р.) визначають інноваційну систему як сукупність правових норм, організаційних структур, зразків і стимулів поведінки економічних агентів, які забезпечують оновлення виробництва на новій технологічній базі як головний чинник конкурентоспроможності та ефективного використання інноваційних розробок³³.

²⁷ National Innovation Systems [Електронний ресурс] // Organization for economicco-operation and development, 1997. — 48 p. — Режим доступу : <http://www.oecd.org/mena/47563588.pdf>, p. 9.

²⁸ Freeman C. The National System of Innovation in Historical Perspective / C. Freeman // *Cambridge Journal of Economics*. — 1995. — Vol. 19. — № 1. — p. 5–24.

²⁹ Nelson Richard R. National Innovation Systems: a comparative analysis / Richard R. Nelson. — NewYork : Oxford University Press, 1993. — 525 p.

³⁰ National Innovation Systems [Електронний ресурс] // Organization for economicco-operation and development, 1997. — 48 p. — Режим доступу : <http://www.oecd.org/mena/47563588.pdf>. — p. 11.

³¹ Lundvall B.-A. National systems of innovation: towards a theory of innovation and interactive learning / B.-A. Lundvall. — London : PinterPub Ltd, 1992. — 342 p.

³² National Innovation Systems [Електронний ресурс] // Organization for economicco-operation and development, 1997. — 48 p. — Режим доступу : <http://www.oecd.org/mena/47563588.pdf>, p. 11.

³³ Там же, p. 11.

На даний час національну інноваційну систему у загальному вигляді розглядають як єдність державних, приватних, громадських організацій і методів їх взаємодії, в рамках яких здійснюється діяльність по створенню, зберіганню, розповсюдженню і відтворенню наукових знань і технологій. Національна інноваційна система формує таку систему взаємовідносин науки, промисловості та суспільства, коли інновації служать основою розвитку економіки, а потреби інноваційного розвитку, у свою чергу, багато в чому визначають і стимулюють найважливіші напрями розвитку наукової діяльності. На основі побудови ефективної НІС держава формує і здійснює свою політику з метою досягнення і підтримки високого рівня конкурентоспроможності економіки країни³⁴.

При цьому всі автори, які досліджують проблеми інноваційних систем, сходяться на тому, що НІС мають формуватися під впливом таких об'єктивних факторів, як розміри країни, наявність трудових ресурсів, особливості історичного розвитку інститутів держави, форми здійснення підприємницької діяльності тощо. Як, наприклад, зазначається у статті³⁵, концепція НІС на перший план висуває специфічні інституційні характеристики різних країн і унікальність історії кожної країни.

Найчастіше дослідження інноваційних систем проводяться по лінії виявлення її основних елементів, оцінки зв'язку окремих параметрів НІС з економічною динамікою країн і регіонів. Більшість підходів до формування інноваційних систем характеризуються такими рисами³⁶:

1) відбувається відмова від *традиційної лінійної моделі інновацій*, орієнтованої на пропозицію в системі «фундаментальні дослідження — прикладні дослідження — трансфер технології — використання», і перехід до нелінійної моделі інноваційного процесу, яка передбачає тісну взаємозалежність всіх елементів і орієнтацію інновацій на попит;

2) враховуються *еволюційні фактори*: інноваційні процеси і системи розвиваються під впливом національних особливостей історичного, економічного і соціально-політичного розвитку країни, саме тому не існує якоїсь оптимальної НІС, навпаки, має місце велика кількість інноваційних систем зі своїми сильними і слабкими сторонами; крім того, динамічні НІС постійно адаптуються й трансформуються відповідно до появи нових можливостей;

3) особливе значення надається *ролі інститутів*, як відносно встановлення правил гри (норми, правила і закони), так і щодо організації (гравці);

4) все більша увага приділяється *формам і інтенсивності* взаємодії між головними елементами (акторами) НІС;

5) концепція НІС розглядається в якості *аналітичного інструменту*, який можна використовувати при розробці політики і планування, але необхідно мати на увазі, що моделі НІС не можуть служити готовим «макетом» для організації національного інноваційного процесу.

³⁴ Гретченко А. А. Формирование экономики знаний на национальном уровне / А. А. Гретченко // Наука и практика. — 2012. — № 1. — С. 123–131.

³⁵ Cohen E. Theoretical foundation of industrial policy / E. Cohen // EIB Papers. — 2006. — Vol. 11. — № 1. — p. 89.

³⁶ Национальные инновационные системы в России и ЕС / под ред. В. В. Иванова, Н. И. Ивановой, Й. Розебума, Х. Хайсберга. — М. : ЦИПРАН РАН, 2006. — 280 с., С. 29.

Протягом останніх двох десятиліть спостерігається бурхливе зростання популярності та підвищення інтересу до *концепції регіональних інноваційних систем*. Така тенденція пояснюється, по-перше, загостренням конкуренції на світових ринках, що засвідчило множинні дефекти і вади традиційних моделей регіонального економічного розвитку і у той же час сприяло формуванню значного числа успішних регіональних кластерів фірм і промислових підприємств у багатьох регіонах у всьому світі³⁷. Провідний світовий теоретик у сфері дослідження регіональних інноваційних систем Філіп Кук (Великобританія) зазначає: «Зростаюча глобалізація ринків різко змінила конкурентне середовище більшості компаній. Не тільки на зовнішніх ринках, але і на внутрішніх вони стикаються з інтенсифікацією конкуренції за ціною, часом і якістю. Щоб залишатися конкурентоспроможними вони повинні реструктуризувати організацію свого бізнесу, у т. ч. інноваційну діяльність, а також відносини зі споживачами і поставальниками. Очевидно, що такі компанії будуть більш успішними у відновленні своєї конкурентоспроможності, якщо поєднають переваги у певному середовищі»³⁸.

По-друге, підвищенням важливості регіонального аспекту інноваційної діяльності. Множинні емпіричні докази свідчать про те, що найважливіші елементи інноваційного процесу є географічно локалізованими: в регіонах зосереджено процес створення нових знань та існує відповідна інфраструктура їх подальшого поширення і застосування. Передача знань у практику є більш ефективною на регіональному рівні, насамперед, завдяки безпосередньому спілкуванню між суб'єктами інноваційної діяльності на відміну від застосування довгих каналів зв'язку на макрорівні³⁹. «Регіони, — відмічає Ф. Кук, — особливо, коли на їх території діють кластери і відповідні адміністративні механізми підтримки інноваційних підприємств, є більш значимими спільнотами економічних інтересів ... і можуть налагодити істинні зв'язки і взаємодію між економічними суб'єктами»⁴⁰. Б.-А. Лундвалл у праці⁴¹ також аргументував значимість

³⁷ Doloreux D. Regional Innovation Systems: A Critical Review [Електронний ресурс] / Doloreux David, Parto Saeed // International Journal of Innovation Management. — 2003. — № 7. — Режим доступа : <http://www.urenio.org/metaforesight/library/17.pdf>.

³⁸ Cooke P. Strategies for regional innovation systems: learning transfer and applications [Електронний ресурс] / P. Cooke. — Centre for advanced Studies Cardiff University (Prepared for UNIDO World Industrial Development Report). — 2001. — 35 p. — Режим доступа : http://www.paca-online.org/cop/docs/P_Cooke_Strategies_for_regional_innovation_systems.pdf, p. 3–4.

³⁹ Andersson M. Regional Innovation Systems in Small & Medium-Sized Regions: A Critical Review & Assessment [Електронний ресурс] / Andersson Martin, Karlsson Charlie. — Режим доступа : <http://www.infra.kth.se/cesis/documents/WP10.pdf>.

⁴⁰ Cooke P. Strategies for regional innovation systems: learning transfer and applications / P. Cooke [Електронний ресурс]. — Centre for advanced Studies Cardiff University (Prepared for UNIDO World Industrial Development Report). — 2001. — 35 p. — Режим доступа : http://www.paca-online.org/cop/docs/P_Cooke_Strategies_for_regional_innovation_systems.pdf, p. 4.

⁴¹ Lundvall B.-A. National systems of innovation: towards a theory of innovation and inter active learning / B.-A. Lundvall. — London : Pinter Pub Ltd, 1992. — 342 p., p. 12.

«регіональних продуктивних систем, промислових і технологічних районів».

По-третє, політичними ініціативами Європейського Союзу, де прийнято Декларацію про регіоналізм, головна мета якої полягає у прагненні до подальшої регіоналізації в межах конституцій країн-членів, враховуючи важливість інтеграційних процесів. Наразі у країнах-членах ЄС проводиться активна розробка методологічної основи інноваційної системи на національному і регіональному рівнях, здійснено практичні кроки у бік формування інноваційних моделей розвитку окремих територій, а також проведена їх апробація⁴². Це привело до того, що в країнах-членах ЄС налічується понад 150 програм розвитку РІС, успішними прикладами функціонування яких є Баден-Вюртемберг у Німеччині, Емілія-Романья в Італії, Уельс у Великобританії⁴³.

Втім слід зауважити, що фундаментальні засади формування регіональних інноваційних систем багато в чому запозичені з концепції національних інноваційних систем, яка є більш опрацьованою у теоретичному аспекті. Зокрема, більшість базових рекомендацій стосовно побудови РІС повторюють відомі схеми НІС, штучноспроєктовані адаптовані до регіонального рівня. Найбільш суттєвим новим елементом концепції РІС, який суттєво відрізняє її від моделі побудови НІС, є акцентування уваги на кластерній складовій: на відміну від національних регіональні інноваційні програми «за визначенням» мають перш за все спиратися на активний розвиток обмеженого числа пріоритетних для певного регіону видів економічної діяльності (галузей)⁴⁴.

Значний інтерес викликає концепція *регіонів навчання*, запропонована представниками скандинавської школи Б. Асхайм і А. Ізаксен, у якій промислові райони розглядаються в якості джерела інновацій. Так, аналізуючи праці А. Маршалла і Ф. Перру, вчені дійшли висновку про наявність значного інноваційного потенціалу в промислових районах для постійного продукування нововведень⁴⁵. Розглядаючи промислові райони Норвегії, Б. Асхайм і А. Ізаксен визначають головну проблему їх розвитку, яка полягає у практично повній відсутності у них радикальних інновацій і домінуванні так званих додаткових інновацій⁴⁶. Останні

⁴² Монахов И. А. Зарубежный опыт формирования региональных инновационных систем / И. А. Монахов // Инновации. — 2009. — № 6. — С. 95–101, С. 101.

⁴³ Cooke P. From technopolestoregional innovation systems: the evolution of localised technology development policy [Электронный ресурс] / P. Cooke // Canadian Journal of Regional Science. — 2001. — XXIV:1. — P. 21-40. — Режим доступа : <http://cjrs-rcsr.org/archives/24-1/COOKE.pdf>.

⁴⁴ Лазарева Є. В. Становлення інноваційної системи в управлінських процесах регіону / Є. В. Лазарева // Економічні інновації. — 2010. — № 40. — С. 219-231, с. 223.

⁴⁵ Asheim B. T. Location, agglomeration and innovation: to wards regional innovation system in Norway? [Электронный ресурс] / B. T. Asheim, A. Isaksen. — Oslo: STEP group, 1996. — 64 p. — Режим доступа : <http://www.nifu.no/files/2012/11/STEPrapport13-1996.pdf>.

⁴⁶ Поняття додаткової інновації (incremental innovation) увів в обіг Б.-А. Лундвалл, розглядаючи її як інновацію, притаманну малим відкритим економікам, таким як, наприклад, Данія. Радикальна інновація, за Б.-А. Лундваллом, більш характерна для великих держав, наприклад, США.

здатні підтримувати конкурентоспроможність району на високому рівні, але, у разі появи принципово нових технічних і технологічних рішень розвитку виробництва і створення нової продукції, їх може і не вистачити для продукування радикальних інновацій. Як наслідок, це може призвести до падіння або втрати районом своєї конкурентоспроможності. Для запобігання такої ситуації Б. Асхайм і А. Ізаксен пропонують реалізувати інтерактивну (нелінійну) модель організації інноваційного процесу, де знання виступають головним ресурсом, а навчання — головним процесом. Таким чином, вчені визначили необхідність розвитку конкурентних переваг регіонів на основі процесів навчання в їх промислових районах. Такі регіони отримали назву «регіонів навчання», а регіональні інноваційні системи розглядалися як основа для підвищення конкурентоспроможності регіону⁴⁷.

При цьому, якщо у середині — наприкінці 1980-х років теорії нових форм просторової організації виробництва скандинавських вчених задовольняли потребам економіки малих країн, то на даний час їх розробки з успіхом адаптуються і використовуються у різних за розмірами та рівнем розвитку країнах і регіонах світу.

Таким чином, еволюція регіональних теорій інноваційного розвитку показує, що вони є результатом соціально-економічного прогресу суспільства. Кожна з них створювалася і застосовувалася в окремих країнах, виходячи з особливостей і рівня їх соціально-економічного розвитку, тобто використовувалася у певних регіональних умовах до певних регіональних процесів. З цього виходить, що ці теорії мали вплив на соціальні та економічні умови розвитку суспільства конкретної території в конкретний час. Але це також говорить про те, що вони не можуть бути безпосередньо використані в Україні без адаптації до потреб реальної дійсності.

Вдалим рішенням для України може бути поєднання різних напрямів теорій регіонального економічного зростання і розвитку, а саме:

концепцій національної і регіональної інноваційних систем (напрямок теорій нових форм просторової організації виробництва) (К. Фрімен, Р. Нельсон, Б.-А. Лундвалл, Ф. Кук, Б. Асхайм, А. Ізаксен);

концепції «полюсів зростання» (напрямок теорій кумулятивного зростання) (Ф. Перру, Ж. Будвіль, П. Потье, Х. Ласуен);

теорії регіональних кластерів (напрямок теорій нових форм просторової організації виробництва) (М. Портер, М. Енрайт, С. Розенфельда, П. Маскелл, М. Лоренцен), які ґрунтуються на базових положеннях теорії інновацій, зокрема на принципах:

нерівномірно-циклічного розвитку економіки (М. І. Туган-Барановський, М. Д. Кондратьєв, Г. Менш); інноваційної теорії економічного розвитку Й. А. Шумпетера;

Рациональне поєднання різних теорій дозволить отримати максимальний ефект у розвитку регіонів за короткий час.

⁴⁷ Пилипенко И. В. Конкурентоспособность стран и регионов в мировом хозяйстве: теория, опыт малых стран Западной и Северной Европы / И. В. Пилипенко. — Смоленск : Ойкумена, 2005. — 496 с., С. 125–126.